

Конституційне та муніципальне право

УДК 342(477)

Наталія Агафонова *

ПИТАННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ФЕНОМЕНУ КОНСТИТУЦІЙНОЇ РЕФОРМИ

У статті розглянуто питання методології дослідження феномену конституційної реформи. Проаналізовано можливості використання діалектичного, аксіологічного і діяльнісного підходів у дослідженні конституційної реформи. Акцентовано на важливості використання історичного (історико-правового) методу та цінності системного, структурно-функціонального, юридико-догматичного, порівняльно-правового методів пізнання конституційної реформи. Доведено раціональність використання комплексного підходу до вивчення феномену конституційної реформи.

Ключові слова: конституція, конституційна реформа, методологія, методологія науки конституційного права, методологія дослідження конституційної реформи

Агафонова Н. В. Вопросы методологии исследования феномена конституционной реформы.

В статье рассмотрены вопросы методологии исследования феномена конституционной реформы. Проанализированы возможности использования диалектического, аксиологического и деятельностного подходов в исследовании конституционной реформы. Акцентировано внимание на важности использования исторического (историко-правового) метода и ценности системного, структурно-функционального, юридико-догматического, сравнительно-правового методов познания конституционной реформы. Доказана рациональность использования комплексного подхода к изучению феномена конституционной реформы.

Ключевые слова: конституция, конституционная реформа, методология, методология науки конституционного права, методология исследования конституционной реформы.

Agafonova N. V. Issues of methodology of research the constitutional reform phenomenon.

The issues of research methodology phenomenon constitutional reform are considered. The possibilities of use of dialectic, axiological and activity approaches in the study of constitutional reform was analyzed. It was paid attention to the importance of using historical (historical and legal) method and the value of systematic, structural and functional, legal-dogmatic, comparative legal methods of cognition of constitutional reform. We proved the rationality of the use of an integrated approach to the study of the constitutional reform phenomenon.

Keywords: constitution, constitutional reform, methodology, methodology of the constitutional law science, research methodology of constitutional reform.

Суперечлива практика реалізації ідеї конституційної реформи з часу проголошення незалежності України вкотре доводить необхідність посилення наукового забезпечення конституційних перетворень. Це, в свою чергу, вимагає ґрунтовних наукових розробок теорії конституційної реформи. На сьогодні в науці конституційного права України формується самостійний науковий напрям дослідження проблем конституційно-правової реформи [1, с. 203]. Тож першочергового значення набувають питання методології дослідження конституційної реформи як конституційно-правового явища.

Загальновідомо, що плідність наукового пізнання, ступінь його проникнення у сутність досліджуваних явищ і процесів значною мірою залежить від обраної дослідником методології.

Методологія (гр. *metodos* – спосіб, метод і *logos* – наука, знання) – вчення про наукові методи пізнання явищ, про систему наукових принципів, на основі яких будується дослідження.

Методологія визначає шлях досягнення науково-дослідної мети, способи здобуття наукових знань. Узагальнено методологія дослідження в науковій літературі визначається

як концептуальний виклад мети дослідження, змісту, методів дослідження, які забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища [2].

Ключовим методологічним орієнтиром будь-якого дослідження вважається його предмет, що є певною складовою об'єкта дослідження, який і визначає дослідницькі методи і правила їх застосування.

У сучасному правовому полі конституційна реформа має конституційно-правове підґрунтя, що складають норми низки статей Конституції України, насамперед розділ XIII, Регламенту Верховної Ради України, Закону України «Про всеукраїнський референдум» та ін. Сьогоднішній етап конституційної реформи на нормативному рівні визначений у Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» [3]. Перспективи конституційної реформи окреслено у Плані законодавчого забезпечення реформ в Україні, схваленому Постановою Верховної Ради України № 509-VIII від 4.06.2015 р. [4]. Зазначений документ передбачає здійснення конституційної реформи, що включає розвиток парламентаризму, удосконалення виборчого законодавства, реформу Кабінету Міністрів України і системи центральних органів виконавчої влади та державного управління в цілому, а також здійснення реформ судової системи і правоохоронних органів; реформи адміністративно-територіального устрою й місцевого самоврядування. Динаміка конституційної реформи забезпечується роботою Конституційної комісії, створеної відповідно до Указу Президента України № 119/2015 від 03.03.2015 р. [5].

Зазначене свідчить, що конституційна реформа є реальним конституційно-правовим явищем. Його вивчення вимагає використання засобів, що застосовуються для дослідження державно-правової, конституційно-правової матерії. Враховуючи особливість об'єкта реформування, його цінність та важливість для розвитку суспільства, а також складність і багатоаспектність самого процесу реформування, навряд чи його можливо глибоко і всебічно пізнати за допомогою якогось одного підходу чи методу.

У науковій літературі відзначається складність і різнофакторність методологічного інструментарію вивчення конституційних реформ, що обумовлюється характером конституційних процесів [6].

Складність формування методології дослідження відповідного явища, зумовлена тим, що його конституційно-правові властивості мають у своїй основі та безпосередньо пов'язані з соціальними та політичними властивостями. У цьому плані дослідження конституційної реформи вимагає як використання методів філософії, політології, соціології, теорії державного управління, так і філософії права, політології права, соціології права тощо.

Слід зазначити, що розширення методологічного інструментарію наукових досліджень – це одна з тенденцій сучасного етапу розвитку науки конституційного права [7, с. 26], тенденцій позитивних і абсолютно обумовлених її завданнями. Загалом сучасна наука конституційного права визнає методологічний плюралізм як комплексний підхід до дослідження конституційно-правових явищ. Відповідно, сучасна наукова методологія конституційного права вимагає залучення методів, що використовуються в інших науках – соціології, політології, психології, статистиці, кібернетиці, теорії управління, синергетиці тощо [1, с. 184].

Конституційна реформа як складне соціальне політико-правове явище вимагає застосування комплексного підходу для її дослідження, пізнання сутності, визначення поняття, змісту, напрямів тощо.

Вирішальне значення для методології дослідження конституційної реформи має загальний діалектичний підхід. Діалектика дозволяє пізнати найбільш загальні закони розвитку суспільства. Діалектичний підхід до вивчення суспільства вимагає розглядати його в русі. Тут постає питання про роль права, роль конституції у житті суспільства. Чи є конституція реальною? Чи забезпечує Конституція розвиток суспільства? Чи є дійсною потреба проведення конституційної реформи?

Діалектика характеризує розвиток або зміни суспільства під впливом ідей боротьби і співробітництва протилежних або різних класів, станів, груп, особистостей. В залежності від

характеру їх взаємодії в теорії і на практиці виділяють еволюційну і революційну діалектику. Перша ґрунтується на поступовому розвитку суспільства шляхом реформ. Друга наполягає на необхідності насильства, замість примирення протилежних класів або груп. Існують проміжні типи соціальної диференціації, які об'єднують революційні і реформаторські засоби удосконалення суспільства, домінуючою серед яких в сучасному світі стає соціальна диференціація реформаторського типу [8, с. 184]. Така соціальна діалектика знаходить своє відображення у конституційному розвитку та характері конституційних реформ в різних державах на різних історичних етапах їх розвитку.

Діалектичний підхід дозволяє пізнати загальні закони соціальної діалектики, зрозуміти глибинні причини реформаційних процесів, закони їх розвитку. Діалектичний підхід сприяє розкриттю природи конституційної реформи як складного соціального явища в його динаміці та у зв'язку з політичною і правовою реформами в державі. Використання таких парних категорій діалектики як форма і зміст, причина і наслідки дозволяє всебічно вивчити предмет, розкрити соціальні і політико-правові суперечності – чинники конституційних перетворень.

Закон поступового переходу кількості в якість вимагає виокремлювати у політичній і правовій системах елементи старої та нової якості та визначити потребу конституційних реформ. Закон діалектики про стрибкоподібний розвиток дозволяє визначити, які зміни у політичній і правовій системі мають відбутися, щоб кількість переросла в якість, щоб відбувся стрибок у розвитку держави і суспільства та дозволяє зрозуміти закономірності конституційних реформ, спрогнозувати їх розвиток, зрозуміти причини відсутності успішного розвитку реформ.

Діалектичний метод наукового пізнання є загальним і універсальним методом формування правових понять. Він включає необхідні та важливі етапи сходження від абстрактного до конкретного та від конкретного до абстрактного. Застосування методу сходження від абстрактного до конкретного особливо актуально в період розвитку і становлення правових наукових теорій і концепцій [9, с. 52]. Цей метод є важливим та необхідним для розвитку загальної теорії конституційної реформи, формулювання основних понять, та може бути корисним для розробки концепції конституційної реформи.

Серед спеціальних методів, що використовує наука конституційного права, важливе значення для дослідження конституційної реформи має історичний (історико-правовий) метод.

Історичний метод, метод історизму є загалом затребуваним у дослідженні конституційно-правових явищ. Він ґрунтується на визнанні причинно-наслідкових зв'язків у історичному розвитку конституційних правовідносин та інститутів конституційного права. Історичний метод є обов'язковим для пізнання феномену конституційної реформи. В юридичній літературі слушно зазначено, що сучасні теоретичні та практичні проблеми загальної теорії конституційного права, проблеми конституціоналізму, конституційної реформи в усіх її напрямках (парламентська, адміністративна, судово-правова і муніципальна реформи) вимагають від науковців належного методологічного забезпечення, яке неможливе без історичного підходу до вирішення поставлених завдань [1, с. 185].

Використання історичного методу дозволяє підкреслити певні особливості конституційних реформ внутрішньодержавного (національного) характеру, створює базу для історичної систематизації і застерігає від можливих помилок застосування теорій, концепцій, програм, доктрин тощо [10, с. 9]. Цей метод дозволяє пізнати особливості становлення вітчизняного конституціоналізму, що має значення не лише для науки конституційного права, але й для конституційної практики.

У силу специфіки об'єкта реформування – конституції, конституційне реформа безпосередньо пов'язана з конституційним правом. Суспільні відносини, пов'язані із трансформацією конституційно-правової матерії, хоча і не визначені буквально, та належать до предмету регулювання конституційного права. Зауважимо, що незважаючи на невирішеність в сучасній науці конституційного права проблеми визначення предмету галузі конституційного права, більшість вчених визнають, що до нього належать найважливіші суспільні відносини.

Важливість суспільних відносин, які відносять до предмета конституційного права, визначаються не часом та місцем їх виникнення, існування та припинення, а насамперед визнанням тих чи інших явищ політичного, економічного, соціального, культурного (духовного, ідеологічного) та іншого характеру, національними цінностями, пріоритетами, проблемами, загрозами у сфері народного та державного суверенітету, форм безпосередньої демократії, прав і свобод людини і громадянина, основних принципів і порядку організації та діяльності органів державної влади, основ місцевого самоврядування тощо [1, с. 29].

Конституція вважається однією з найбільш шанованих суспільних цінностей сучасності. Вона є серцевиною конституційного права, тому питання можливих змін до основного закону не можуть перебувати поза предметом відповідної галузі.

У цьому зв'язку уявляється виправданим у дослідженні конституційної реформи застосування аксіологічного підходу, що має сенс з огляду на цінність самої конституції та значення охоронюваних, забезпечуваних нею цінностей, які не можуть бути втрачені чи применшені в процесі та внаслідок конституційних перетворень. А загальна мета всіх конституційних трансформацій полягає у створенні додаткових гарантій забезпечення конституційних цінностей.

Загалом конституційні реформи можна розглядати як об'єктивний процес, який пов'язаний із потребами розвитку суспільства, прагненнями досягти певних ідеалів, як-то: справедливості, рівності, свободи, гуманізму, – ідеальної мети. У преамбулі Конституції України мета суспільства визначена крізь призму прагнення розвивати і зміцнювати демократичну, соціальну, правову державу. Адже саме така державна організація спроможна дбати про забезпечення прав і свобод людини та досягнення суспільних ідеалів. Конституція відтворює відповідну програму розвитку суспільства і держави та визначає засоби її досягнення. Невідповідність або неефективність таких засобів зумовлює потребу їх удосконалення.

Як складне, багатоаспектне соціальне, політичне, правове явище конституційна реформа знаходить вираження у багатьох суспільних відносинах, що регулюються конституційним правом. Насамперед – це відносини, пов'язані із здійснення політичної волі та законних інтересів народу і держави, поза чим неможлива реалізація конституційної реформи. Складність конституційної реформи зумовлює і розгалуженість відповідних правових норм по різних підгалузях та інститутах конституційного права, зокрема парламентського права, конституційного процесу, інститутів всеукраїнського референдуму, охорони конституції, конституційної юстиції та ін.

Зазначене викликає необхідність використання юридико-догматичного методу. Юридико-догматичний метод має важливе значення з огляду на необхідність дослідження чинного законодавства України, що визначає юридичну конструкцію конституційного процесу, яка включає легалізацію ініціативи внесення змін до конституції, правотворчі, експертні, законотворчі, законодавчі, референдні тощо процедури. Юридико-догматичний метод необхідний і для вивчення конкретних законопроектних ініціатив під кутом зору їх відповідності чи несуперечності засадничим нормам Конституції.

Серед загальнонаукових методів, які використовуються не тільки у правових (у тому числі, в науці конституційного права), а й в інших науках, слід назвати системний, структурний, функціональний, порівняльний методи. Ці методи мають велике значення для отримання об'єктивних знань з конкретних питань праворозуміння, державної влади, структури і функцій державних органів тощо.

Системність у дослідженні дає змогу повністю охопити й відстежити розвиток предмету дослідження; його якісні характеристики; всі зміни, що відбуваються на кожному етапі його розвитку. Системний підхід дозволяє аналізувати правові явища і процеси з позицій цілісності і взаємозв'язку основних елементів, їх відносин із зовнішнім оточенням, змін і стабілізації, оновлення і збереження [11, с. 239–276].

Конституційна реформа як політико-правовий процес – від формування передумов до практичної реалізації моделі конституціоналізму має очевидні системні характеристики. Тому для її дослідження необхідний системний аналіз галузі конституційного права, її

зв'язок з іншими елементами системи права, а також визначення системоутворюючих ознак і структури конституційних перетворень як правового процесу, наповненого реальним економічним, соціальним і політичним змістом [12].

Системність реформування як необхідна ознака конституційної реформи зумовлена вимогою системності конституційного ладу. Системність конституційного ладу передбачає послідовність, логічність, усебічність і повноту закріплення в Конституції основних інститутів суспільства і держави. Системність конституційної реформи спрямована на подолання суперечності і непослідовності низки положень чинної Конституції України, про які неодноразово зазначали вчені [13, с. 42–43].

Системні характеристики конституційної реформи особливо проявляються в процесі конституційних перетворень. З системно-структурних позицій конституційний процес включає ряд стадій, кожній з яких властивий свій особливий зміст. Такі стадії містять у собі формування уявлень про необхідність проведення конституційної реформи; обґрунтування необхідності, змісту і напрямів конституційної реформи в юридичній і політичній науках; розвиток законотворчих ініціатив і розроблення проектів змін до основного закону, їх обговорення, розгляд, експертні процедури і безпосереднє прийняття змін до конституції.

Функціональний метод дає змогу пізнати властивості і принципові риси власне конституційної реформи, визначити її основні функції. Структурно-функціональний метод дає можливість пізнати зміст та форми функціонування основних інститутів (компонентів) конституційної реформи. Він дозволяє проаналізувати зв'язок функцій і компетенції органів державної влади та визначити роль основних суб'єктів конституційної реформи.

Порівняльно-правовий метод або метод конституційної компаративістики дає можливість визначити загальні тенденції розвитку тих чи інших конституційно-правових явищ на основі порівняльного аналізу їх розвитку в різних країнах світу [1, с. 189]. Цей метод дозволяє проаналізувати зміст і форми конституційних перетворень; роль основних державно-правових інститутів та інститутів громадянського суспільства у конституційному процесі; особливості конституційних процедур (законотворчих, законодавчих, референдних) у різних державах; виявити загальні тенденції модернізаційних процесів у різних державах.

Важливим для дослідження конституційної реформи слід вважати телеологічний метод. Телеологія (від грецьк. *telos (teleos)* – результат, ціль, и *logos* – слово, вчення) – філософське вчення, що пояснює розвиток світу за допомогою кінцевих, цільових причин. З точки зору методології, телеологія є принципом пояснення, що доповнює традиційну причинність причинами-цілями. Як прийом пізнання та форма наукового пояснення телеологія передбачає використання категорії цілі. Ціль є своєрідним проектом дій, що визначає їх характер і упорядковує самі ці дії. Визначення конкретних цілей конституційної реформи можна вважати планом її реалізації. При цьому не можна применшувати значення і загальних цілей конституційної реформи – її мети, яка корелюється з метою держави, метою конституції як її основного закону, засадничими ідеями конституціоналізму.

Конституційна реформа як складне динамічне явище, що реалізується через взаємодію великої кількості суб'єктів конституційного права, як об'єкт пізнання вимагає застосування діяльнісного підходу.

В останні десятиліття діяльнісний підхід широко використовується у різних галузях знань про суспільство, дозволяючи виявляти тенденції, загальні закономірності або особливості здійснення певного виду соціальної діяльності, охарактеризувати детермінанти соціального розвитку, поставити першочергові дослідницькі завдання [14, с. 162].

Принцип діяльності передбачає здійснення пояснення правового явища у нерозривній єдності з діяльністю людини. При цьому правове явище може бути об'єктом впливу, засобом діяльності, метою або результатом, фактором зовнішнього впливу тощо, але у всіх випадках виявляється певна співвіднесеність людини і явища, зумовлена включенням людини у складну систему соціальних взаємозв'язків, побудованих на правових стандартах поведінки [14, с. 165]. Діяльнісний метод варто використовувати для пізнання взаємодії

інститутів громадянського суспільства і органів державної влади, взаємодії структурних елементів парламенту, президента і парламенту, парламенту і конституційного суду на різних етапах конституційної реформи, а також для оцінки якості нормативної бази діяльності основних суб'єктів конституційної реформи, визначення їх місця і ролі у конституційному процесі.

Підсумовуючи викладене, маємо підстави зазначити наступне.

На сучасному етапі розвитку державності в Україні конституційна реформа є вкрай затребувана суспільством. Вона постає як реальне конституційно-правове явище. Враховуючи особливість об'єкта реформування – Конституції України, її цінність та важливість для розвитку суспільства, а також складність і багатоаспектність самого процесу реформування дослідження феномену конституційної реформи вимагає застосування комплексної методології та поєднання діалектичного, аксіологічного і діяльнісного підходів.

Список використаних джерел:

1. Погорілко В. Ф. Конституційне право України. Академічний курс : підручник : у 2 т. / за ред. В. Ф. Погорілка. – К. : Юрид. думка, 2006. –Т. 1. – 544 с.
2. Електронний посібник з дисципліни: «Методологія наукових досліджень» / Луцький національний технічний університет; Факультет бізнесу; Кафедра прикладної статистики та економіки праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.lntu.info/book/fb/pesp/2012/12-31/page7.html>
3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» : Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/rada/show/5/2015>
4. Про План законодавчого забезпечення реформ в Україні: Постанова Верховної Ради України № 509-VIII від 4.06.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/rada/show/509-19>
5. Про Конституційну комісію: Указ Президента України № 119/2015 від 03.03.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/119/2015>
6. Бутько Л. В. Конституційна реформа: теоретико-правовий аналіз : дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.02 / Л. В. Бутько. – СПб., 1998. – 426 с.
7. Конституційне право України : підручник / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша. – Х. : Право, 2010. – 416 с.
8. Философский словарь / Под ред. А. П. Яременко. – Ростов н/Д: Феникс, 2004. – 560 с.
9. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки / М. Панов // Право України. – 2014. – № 1. – С. 50–60.
10. Волошин Ю. О. Конституційна реформа та модернізація в сучасній державі в умовах європейської інтеграції: проблеми теорії і практики : монографія / Ю. О. Волошин, О. М. Пересада. – Одеса : Фенікс, 2013. – 208 с.
11. Керимов Д. А. Методология права (предмет, функции, проблемы философии права) / Д. А. Керимов. – М. : Аванта+, 2000. – 460 с.
12. Киреев В. В. Конституционно-правовая реформа: онтологические и гносеологические аспекты [Електронний ресурс] / В. В. Киреев. – Режим доступу: www.cyberleninka.ru/.../konstitution...iy-aspekty.pdf
13. Теоретичні проблеми розвитку конституційного законодавства України на сучасному етапі : монографія / [Ю. С. Шемшученко, О. І. Ющик, О. В. Скрипнюк та ін.] ; за ред. Ю. С. Шемшученка, О. І. Ющика. – К. : Юридична думка, 2014. – 316 с.
14. Гусарев С. Діяльнісний підхід у структурі методології сучасного правознавства / С. Гусарев // Право України. – 2011. – № 8. – С. 160–166.

* Агафонова Наталія Володимирівна – народний депутат України, Голова підкомітету з питань конституційного законодавства та конституційного судочинства Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя.